Bilimsel Süreçlerde Art Ardalık Sorunu

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Latif Bakış | ORCID: 0000-0002-1794-7765 | mehmet.bakis@yalova.edu.tr

Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, Yalova, Türkiye

ROR ID: 01x18ax09

Öz

Bilgilerimizin ilk basamağının deneyimlemelerimiz olduğu kabul edilmektedir. İlk olarak duyularımıza konu olan boyutuyla fizik evreni deneyimlediğimiz, ondaki işleyişi gözlemlediğimiz kabul edilmektedir. Buna göre, gözlemlerimizden hareketle olaylar arasında mantıklı ilişkiler kurup tutarlı çıkarımlar yapmaya çalıştığımız değerlendirilmektedir. Böylece gerçeğin ne olduğuna veya neyin gerçek olduğuna dair daha rasyonel ve reel verilere ulaşılması hedeflenmektedir. Söz konusu deneyimlemeler ve deneyimlere konu olan çıkarımlar temelde iki farklı görüş şeklinde tezahür etmektedir. Görüşlerden biri, olayların birbirinin ardı ardına gerçekleşmelerinde bir nedensellik bağının olduğu yönündedir. Bu görüş, çıkarımın doğru kabul edilmesi veya bizzat doğruluğunun tespit edilmesi halinde, olaylar arasındaki bağın tespit edilmesi durumunda insan aklının tabiatın işleyişine vakıf olmasını, olaylar zincirini manipüle edip bilimsel çalışmalar neticesinde kontrolü kendi elimizde tutabileceğimize dair bir olasılığı seslendirmektedir. Diğer görüş ise aslında birbirlerinden bağımsız olarak doğal işleyen süreçlerde gözlemlenebilen açık ve seçik bir ilişkinin var olmadığı yönündedir. Buna göre ise olaylar arasında bir bağın kurulmasının nedeni, tabii süreçlerin sürekli ve aynı şekilde işlemesinden hareketle böyle bir çıkarımı yapmaya mecbur olduğumuzu düşünmemizdir. Bu da art arda gelişen süreçlerin ya zihnimizi manipüle etmesinden ya düşüncelerimizi bir illüzyona sürükler gibi kendisini öyleymiş gibi kabul ettirmesinden ya da bizim nedensiz bir işleyişi anlama ve anlamlandırmada yeterli olmayışımızdan kaynaklanmaktadır. Ancak her iki yaklaşım şeklinde de karşılıklı açmazların seslendirildiği, fakat bir kesinlik bilgisi söz konusu olmamasına rağmen hangisinin temellendirilebilir ve sürdürülebilir olduğu mantıksal çıkarım ve tutarlılık ilkesine göre değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Felsefe Tarihi, Art Ardalık, Nedensellik, Bilimsel Süreçler, Doğal Yasa, Temellendirme, Sorun

Atıf Bilgisi

Bakış, Mehmet Latif. "Bilimsel Süreçlerde Art Ardalık Sorunu". *Artvin İlahiyat Dergisi* 14 (Aralık 2023), 40-52.

Geliş Tarihi	10.12.2023
Kabul Tarihi	23.12.2023
Yayım Tarihi	31.12.2023
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve

	yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – iThenticate
Etik Bildirim	ilahiyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

The Problem of Succession in Scientific Processes

Asst. Prof. Mehmet Latif Bakış | ORCID: 0000-0002-1794-7765 | mehmet.bakis@yalova.edu.tr

Yalova University Faculty of Islamic Sciences, Department of History of Philosophy, Yalova, Türkiye

ROR ID: 01x18ax09

Abstract

It is accepted that the first step of our knowledge is our experiences. It is accepted that we first experience the physical universe in its dimension that is subject to our senses and observe its functioning. Accordingly, it is evaluated that we try to establish logical relationships between events and make consistent inferences based on our observations. Thus, it is aimed to reach more rational and real data about what the truth is or what is real. The experiences in question and the inferences based on these experiences basically manifest as two different views. One of the views is that there is a causal link in the succession of events. This view voices the possibility that if the inference is accepted as correct or its accuracy is determined in person, if the connection between the events is determined, the human mind will be aware of the functioning of nature, we will be able to manipulate the chain of events and keep the control in our own hands as a result of scientific studies. The other view is that there is no clear and distinct relationship that can be observed in natural processes that operate independently of each other. Accordingly, the reason for establishing a connection between events is that we think that we are obliged to make such an inference based on the fact that natural processes operate continuously and in the same way. This is due to the fact that successive processes either manipulate our minds, force our thoughts to accept them as if they were an illusion, or because we are not sufficient to understand and make sense of a causeless process. However, although mutual dilemmas are expressed in both approaches, but there is no certainty, which one is groundable and sustainable is evaluated according to the principle of logical inference and consistency.

Keywords

History of Philosophy, Succession, Causation, Scientific processes, Natural law, Grounding, Problem

Citation

Bakış, Mehmet Latif. "The Problem of Succession in Scientific Processes". *Artvin Journal of Theology* 14 (December 2023), 40-52.

Date of Submission	10.12.2023
Date of Acceptance	23.12.2023
Date of Publication	31.12.2023
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - iThenticate
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	ilahiyatdergisi.etik@artvin.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the **CC BY-NC 4.0**.

Giriş

Sistemlerin özel, problemlerin ortak olduğu ve bilginin de ortak problemlerin işlenmesiyle ilerlediği[1] kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, dinamik olan süreçlerin birbirleri ile ilişkili olarak ortak oluş ve bozuluşa konu olduklarını da ima eder. Söz konusu değerlendirme, bilimsel faaliyetlere konu olan nedensellik yasasına dair de bir perspektif sunar. Söz konusu perspektif, yani içinde yaşadığımız varlıklar evreninde sebeplerin bilinmesi, mümkün olan olaylar arasında bağın kurulması açısından da önem arz eder. Zira olaylar ve olgular arasında bağın kurulması, varlıklar evreninin en başta gelen muhatabı olarak insan için "*bağlamında bir anlam"*ı oluşturması bakımından bir zorunluluk teşkil eder. Teknik ve felsefi bilginin de temelde bir yöntemle sistemlerini kurmaları da keza insanın muhataplığı ve bağlamın sağlanması zaruretinden ileri gelir. Bu meyanda, İbn Haldun'un Tarih ilmi için yaptığı şu tespiti genel olarak diğer ilim sahaları için de düşünmek mümkündür: "*Tarihin içinde saklanan mânâ ise incelemek, düşünmek, araştırmaktan ve varlığın (kâinatın) sebep ve illetlerini dikkatle anlamak ve hâdiselerin vuku' ve cereyanının sebep ve tertibini inceleyip bilmekten geçer.*"[2] Nitekim o bundan dolayı Tarih ilmini şerefli, hikmetli ve felsefeden sayılmaya değer olarak değerlendirir.

Esasen Tarihin de bir doğal yasa ya da kanun olduğu varsayılacak olursa, sebeplilik, art ardalık, illiyet, determinizm, oluş-bozuluş, apriori vb. pek çok ilke ve yöntemin de birer yasa olarak kabulü mümkündür. Ne de olsa bu mezkûr yasaların ortak hedefi insanın kozmik evren ile zihinsel evreni arasında anlam bağının oluşmasına ve amacın gerçekleşmesine yardımcı olmaktır.

Metafizik alana dair bilgilerimizin dahi temelinde fizik âlemdeki muhataplıklarımız ve neticesinde bizde izdüşümü olan izlenimlerimiz olduğu varsayıldığına göre; sosyal hayatın sıhhatli idamesi için normların lüzumu gibi, düşünce ve duygu dünyamızda dahi bir bağlam arayışı kaçınılmaz olarak kendini hissettirir. Bilimsel ve teknik bilgide bu süreç, ilkin gözleme dayalı bir art ardalık ilişkisi ile sonra da deneysel bir tahlil ile kendisini ortaya koyar. Nitekim *apriori* ve bilimsel bilgide, insanın elde ettiklerinde kehanetin hiçbir şekilde yerinin olmadığı kesin bir dille ifade dilmektedir. Zira a priori bilgi için yapılan şu "*a priori bilgi, kanunların doğru açıklanmasında insan bilgisinin binlerce yıllık emeğiyle eriştiği bilimsel seviyedir"*[3] değerlendirmesini genel olarak diğer bilimsel dallarına irca etmek de mümkündür. Birikimsel olarak aktarılan ilim ve bilim, kendisine en uygunundan bir yöntem zemininde yer bulmaya çalışır. Temellendirmelerini de bu yöntemle oluşturmaya bakar. Bu yöntemlerden birisi olarak *art ardalığın* da bilimsel süreçlerde önemli bir yerinin olduğu fark edilmektedir.

[1] Uluğ Nutku, *Yeniçağ Felsefesinde A priori Problemi* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 15.

[2] Necip Taylan, *Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 283.

[3] Nutku, *Yeniçağ Felsefesinde A priori Problemi*, 11.

Toparlamak gerekirse, art ardalık, bilimsel süreçlerde başarı ve anlamın oluşması için en önemli başlangıç veya basamak olarak karşımıza çıkmaktadır. Bize düşen ise bu art ardalığın nasıl ve ne şekilde gerçekleştiği hakkında bilim adamlarının ve filozofların yaklaşımlarını irdelemek olmalıdır. Bunu yaparken de sınırlı sayıda düşünürün perspektifinden hareket edeceğimizden, eski tabirle 'efradını câmi, ağyârını mâni' bir sunum iddiasında değiliz. Konuyu daha çok Bilim felsefesi bağlamında irdeleyeceğimizden, görüşlerinden istifade edeceğimiz düşünürlerin de mezkûr alanın öne çıkmış isimlerinden seçilmesine dikkat etmek suertiyle konunun çerçevesi belirlenmenmiştir.

1. Yasanın Bilinmesi Olarak Art Ardalık Meselesi

Bilgi güçtür. Güç otoriteyi doğurur. Otoritenin devamlılığı ilkeye bağlıdır. İlkeler ise yasa olarak kabul edilmektedir. Bilimin yasalarına teknik veya yöntem denildiğini kabul edecek olursak; tekniğin kuvvetten üstün olduğu gerçeği ise artık bilimsel çalışma sahasının yadsınamayacak bir gerçeği olarak karşımızda durmaktadır. Otoritenin yasa ile meşruiyetinin ve devamlılığının sağlanması ise insanın tecrübi kazanımlarının birer yansıması gibi olduğu ileri sürülebilir. Bu yönde bir yaklaşım Vico'dan referanslarla da temellendirilebilir. Vico'ya göre insan, kendisini kaba bir halde tabiatın korku ve zorluklarına, vahşi yapısına muhatap bulduğunda doğal bir refleks ile kendi farkına varmış, fark ettiği gücü ile de otoritesini sağlamlaştırmaya çalışmıştır. Ona göre insan bu otoriteyi ilkin ilahi olanı müşahede ve sonra taklit etmesiyle gerçekleştirmiştir. Nitekim Vico otorite kelimesinden 'mülk'ü anladığını söyleyip, bunu da On İki Levha Kanunlarını[4] refere ederek savunur. Vico otoritenin ilkin Tanrısal olduğunu,[5] sonra tam felsefi anlamıyla bunu insanın otoritesinin takip ettiğini,[6] insan tabiatının otoritesini doğal kanunun otoritesi, onu da ilahî inayetin rasyonel sivil teolojisinin izlediğini[7] ifade eder. Görünen o ki Vico tarih devirlerini de aynı düşünce ekseninde üç kategoride bir sıralamaya tabi tutarak inceler: a-Tanrıların Çağı, b-Kahramanların Çağı, c-İnsanların (Akıl) Çağı...[8]

Bilme olayında bir problemin çözülmesi, araştırmanın sona ermesi anlamına gelmez, bilakis cevapların yeni sorular getirmesi[9] olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımına uygun olarak Vico, bizim bilimden anladığımız şeyin, saf/pûr veya mantıksal yahut matematiksel kesinlik bildiren anlam yüklemelerimizin aksine; hatta sırf açık ve seçikliği kabul eden Descartesci felsefenin savunucularının akliliğe veya ilerlemeye aykırı olduğu gerekçesiyle reddettikleri hurafelerin de beşeri varlığın ihtiyaçlarına cevap verdiklerini, akıl adına muhayyilenin de terk edilemeyeceğini ve insanın daima menfaatlerini ve tutkularını haklı

[4] Giambattista Vico, *Yeni Bilim*, çev. Semra Önal (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007), 161.

[5] Vico, *Yeni Bilim*, 161.

[6] Vico, *Yeni Bilim*, 162.

[7] Vico, *Yeni Bilim*, 163.

[8] Julien Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, çev. Bahattin Yediyıldız (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 8.

[9] Nutku, *Yeniçağ Felsefesinde A priori Problemi*, 9.

çıkarmayı denediği[10] görüşünü de anlamak gerektiğini ima eder. Böyle bir yaklaşıma göre, var olan probleme çözüm sunan her şey bilimsel olarak değerlendirilebilir. Yani Vico'cu yaklaşıma göre bilimselliğin ölçüsü pratik çözüm sunma olarak kabul edilmektedir.

Kendisini Realist bir düşünür olarak kabul eden ve Rasyonalizmi de "*yeniden başlanılan ve de her gün yeniden başlanılan bir düşünce*"[11] olarak tanımlayan Bachelard'a göre de gerçekten rasyonalist isek bugünü dün üzerine temellendiremeyiz. Çünkü geceleri aklımızda denklemlerle yatıp, çözümünü bulmuş olarak uyanmıyoruz. O nedenle geceleri rasyonalist olmak da gündüzleri lirizmin derinliğine dalıp gerçekleri rayından kaydırmak da doğru değildir. Asıl olan şey, o anda olması gereken ne ise onu olmak olmalıdır. Öyle ki, dinin ve lirizmin, var olan gerçekliği kabul yerine daha da derinlikli bir şeyler arama çabası içerisine düşmelerini eleştirir.[12] Zira bu tutum, söz konusu değerlerin tartışma zeminine getirilmesini engellemiş olur ve bu da bir korkunun, yani gerçeği öğrenecek olmaktan korkmanın bir tezahürü olarak kabul edilir.

Zahirde 'sadece olmakta olanla ilgilenilmelidir' izlenimi veren Bachelard da temelde bir örgütlenmenin gerekliliğinden söz ederek, bilimsel düşüncenin ilerlemesi için örgütlenmiş düşünce yapısının gerekliliğine değinir. Öyle ki, miadı geçmiş düşüncelerin bir fiske ile tarihin ya da unutkanlığın çöplüğüne atılması da örgütlenmenin sağlamlığı için gerekli addedilir.[13] Çünkü bu düşünceye göre *örgütlenme*; yeniliğe açık olmayı, eskinin yeniyi öğrenmede engel olmamasını, yeninin de salt yeni diye birikimleri rast gele ötelememesi gerektiğini; bir anlam ve amaç etrafında kümelenmeyi ve ileriye bilimsel aktarımın sağlanmasını ifade eder.

Bağlamını koparmadan konunun başına dönecek olursak, insanın sosyal hayatında olduğu gibi düşünce hayatında da bir kaideler bütünü ve uyumu ve de sürekliliği mevcuttur. Aynı mevcudiyet fizik âlem ve bilimsel bilgi için de geçerlidir. Bunların tamamına birer yasa ya da kanun denmesinin tercih edildiğini nazara aldığımızda, yasaların isim ve uygulamaları farklılıklar arz etse bile hemen hemen aynı ortak düşünce veya değer etrafında kümelenmekte olduğunu söyleyebiliriz, söz konusu ortak hususiyet ise "nedeni anlamak!" ya da bir diğer tabirle "bağlamı kurmak" olarak ifade edilebilir.

O halde bizim yapacağımız şey sadece yöntemleri ve gerekçelerini anlamaya çalışmak olmalıdır.

Eğer bir filozofta problem ağırlığı insanın bilme yeteneği -onun neyi bilebileceği ve neyi bilemeyeceği- üzerine kurulu ise, bilgi teorisi sınırları içinde bir insan görüşü ile karşılaşırız. Eğer bu ağırlık varlığın bir bütün olarak kavranılmasında ise, insan varlıktaki yerinin belirlenmesi bakımından önem kazanır. Eğer bu ağırlık insanlar arası ilişkilerin

[10] Freund, *Beşerî Bilim Teorileri*, 9.

[11] Gaston Bachelard, *Rasyonalist Bağlanma*, çev. Alp Tümertekin (İstanbul: İthaki Yayınları, 2015), 59.

[12] Bachelard, *Rasyonalist Bağlanma*, 58.

[13] Bachelard, *Rasyonalist Bağlanma*, 61.

determinasyonlarının araştırılması üzerinde ise, determinasyon tiplerine göre etik, tarih felsefesi, devlet felsefesi, dil felsefesi gibi felsefe disiplinlerinin yahut sosyoloji, ekonomi, psikoloji gibi bilimlerin zemini üzerinden insan problemine girilir.[14] İnsan problemine girişin ardında yatan hazırlık ise varlıklar evrenini keşfe koyulmaktır. Burada totolojik söylem geliştirmek mümkündür; varlıklar evrenini, galaksileri ve uzay derinliğini keşfe koyulmanın nihayetinde varılan nokta da insan problemine giriş ve/veya çözüm meselesidir.

Burada insan ne sadece "bilen özne" ve ne sadece "bilinen nesne"den ibaret değildir. Düşünce ve evren skalasında insanı hem başlangıç seviyesi ve hem de varış noktası olarak görmek daha gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Her iki uçta bulunması dolayısıyla en önemli problematik unsuru *insan* teşkil ettiğinden, insanın *ne*liğine de ışık tutacak olması düşüncesiyle salt *düşünce*de değil, *bilimsel başarıların somut örnekleri*nde de *art ardalığı* anlamaya çalışmak gerekir.

2. Art Ardalık mı, Nedensellik mi, A Priori mi?

Tek tek olaylarda kalmayan, olayların aynı tarzda olup bitmesindeki kanunları belirten bir bilginin imkânı (mümkün olup olmadığı) sorunu felsefenin -özellikle de bilim felsefesinin- anlamaya çalıştığı önemli bir sorundur. Bu sorunu önemli kılan husus, buna bulunulacak çözüm ile gerçekliğin ne olduğunun da büyük oranda cevap bulacak olmasıdır. "Bu nedir?"in her devirde, her düşünürde ve de düşünce sisteminde cevabı farklılıklar gösterebildiğine göre; artık "bu budur" kesinliğinde bir payda arayışının neticeye varması istenmektedir. Bir şey ne ise odur tarzındaki yaklaşımların artık tatmin etmediğini "olan nedir?" sorusundan anlamak mümkündür. "Olmak" ya da "oluş-bozuluş" kavramları, her ne kadar sarahaten ifade edilmese de örtük bir şekilde de olsa bir tür gözlem veya müşahedeyi çağrıştırdığı açıktır. Buna göre, bilimsel süreçlerde *art ardalık*tan *gözlem*in anlaşılması gerektiğini söyleyebiliriz. Gözlem bir sosyal deneyim tarzı olduğundan, onu her ne pozitif bilimlerin laboratuvar deneyi gibi mutlak bir sebep-sonuç bağı gibi kayıtlayamasak da onun kaydını yabana atmak da olanak dahilinde değildir.

Kendisinden sonra gelen birçok düşünürü -Kant başta olmak üzere- etkilemiş olan David Hume'un temelde felsefi görüşleri de gözlem üzerinden şekillenmektedir. Hume'un 'Bellek ve İmgelem Tasarımları' hakkında serdettiği şu ifadeler, art ardalığın aslında gözlem demek olduğunu anlamamız gerektiği yönündeki yaklaşımımıza destek sunmaktadır. Hume derki;

Deneyim yoluyla buluruz ki, herhangi bir izlenim zihne sunulduğunda, bu sefer orada bir tasarım olarak ortaya çıkar; izlenim bunu iki farklı yoldan yapabilir: İster yeni görüşünde ilk canlılığını büyük ölçüde korur ve bir şekilde izlenimle tasarım arasında bir şey olur, ya da o canlılığı tümüyle kaybeder ve tam bir tasarım olur. İzlenimlerimizi

[14] Nutku, *Yeniçağ Felsefesinde A priori Problemi*, 8.

ilkindeki gibi yinelediğimize BELLEK, ikincisine ise İMGELEM diyoruz. İlk bakışta açıktır ki...[15]

Hume'un sözlerinin hemen tüm satır aralarında yoğunluklu bir şekilde dikkatlere yansıyan detayın şüphe götürmez bir şekilde *gözlem* olgusuna dayandırıldığı ifade edilebilir. Bu bağlamda nedensellik de Hume'a göre, ardı ardına gelen olaylara zihnimizin atfettiği bir çağrışımdır. Olayların işleyişlerinde bir nedensellik söz konusu değildir, zira ona göre, söz konusu olayların art arda işleyişinin kendi içinde öyle bir mekanizması yoktur. Yalnızca olaylar arasında düzenli bir korelasyon gözlemleyerek çıkarım yapan biziz ve bizim tertip ettiğimiz bir ilişki vardır. Yani buna göre A ile B arasında nedeni biz icat ederiz.[16] Yani Hume, bütün olayları sebeplilik ya da art ardalık ilkesi perspektifinden mütalaaya eğilimli olduğumuzu ileri sürmekte ve bu çıkışın başlangıç noktası olarak da gözleme işaret etmektedir.

Esasen asıl gerçekliğin idealarda olduğunu söylerken duyuların yanıltıcı olduğunu iddia eden Platon'un yaptığı da bir gözleme dayanıyordu. Hocasının idealizmine realist bir karşı tavır geliştiren Aristoteles'in bilim düşüncesi de gözleme dayanıyordu. İki ayrı tözden varlıkların oluştuğu ve "zihnin içinde varlık", "zihnin dışında varlık" şeklinde varlıkları ikiye ayıran Descartes'in bu çıkarımı da gözlemin bir neticesiydi. Descartes'ın bu felsefi yaklaşımının gerçekliğe aykırı olduğunu, varlıkların temelde tek bir tözden geldiğini, farklılık gibi görünenlerin aslında bizdeki yansımalardan başka bir şey olmadığını ileri süren Rorty'nin "Aynavari Özümüz"[17] dediği tezinin temel argümanları da keza gözleme dayanmaktaydı. Hatta Giordano Bruno'nun diri diri yakılmasını neden husus olan, dünyanın da yıldızlar gibi bir gezegen olduğu, sabit olmadığı ve merkezi konumda bulunmadığı yönündeki görüşünün de gözlemin bir sonucu olduğu açıktır. Ay altı ve ay üstü olmak üzere cisimleri iki şekilde konumlandıran Aristoteles'in mezkûr savının Bruno gözleme dayanan çıkarımı sonucunda reddedilmiştir. Hatta Bruno, Aristoteles'in küreleri ve evreni bölümlere ayırmasını birtakım "uydurmalar"[18] olarak değerlendirmektedir. Oysa Aristoteles'in, bireysel yaşamımızın da sürekli değişen unsurlarının bulunduğunu kabul etmesinin ve dolayısıyla bu gerçeğe verdiği önemin arkasında yatan temel saikin de keza gözlem olgusunun kendisi olduğu ifade edilebilir.[19] Bu değerlendirmelere göre, gerçeklik, gözlemin kendisinden başkası değildir.

[15] David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan (Ankara: BilgeSu Yayınları, 2015), 21.

[16] Bkz Alexander Moseley, *A'dan Z'ye Felsefe*, çev. Ali Süha (İstanbul: NTV Yayınları, 2014), 197; John Cottingham, *Akılcılık*, çev. Bülent Gözkân (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 94-98, 105-107; Ahmet Cevizci. *Paradigma Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002), 742.

[17] Rorty'nin Ayna metaforu hakkında geniş bilgi için bkz Richard Rorty, *Felsefe ve Doğanın Aynası*, çev. Funda Günsoy Kaya (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006), 23 vd., 301-312.

[18] Bkz; Alfred Weber, *Felsefe Tarihi,* Çev. H. Vehbi Eralp, Sosyal Yayınları, İstanbul 1998, s. 201

[19] Alev Alatlı, *Batıya Yön Veren Metinler Kökler/Orta çağlar* (Kapadokya: Kapadokya MYO Yayınları, 2010), 1/98.

Hegel'in, 'ilk neden' peşinde gidip, onu kabul etmemizin dolaylı yoldan olduğunu; ilk neden'in aklın teselsülden kurtulmak için bir icadı olduğunu ifade edişinde değindiği teselsül de haddi zatında bir *gözlem* ve dolayısıyla da bir art ardalığa dayanmaktadır. Ancak Hegel teselsülün bir zihin alışkanlığı olduğunu, gerçekte böyle bir sürekliliğin olmadığını iddia etmesi, onun 'ilk neden'in ne'liğine dair ikna edici bir bilgiye varmasını engellemektedir.[20] Zira sebeplilik ilkesi olmadan oluş ve bozuluşa dair bilgiler temellendirilemeyeceği gibi, nedensel işleyişlerin bir ilk nedene dayandırılmamaları durumunda anlamlı, tutarlı ve geçerli bir sonuca ulaşmanın da imkânı söz konusu olmamaktadır. Ancak Hegel'in yaklaşımında 'İlk neden'in neden ilk neden olduğu yeterince anlaşılamamaktadır. O, Teselsülü kabul etmezken, olay ve olgular arasındaki bağlamı sağlamak için bir nedenler dizisine ihtiyaç duyar; fakat *nedensiz ilk neden*'in neden 'ilk neden' olduğunu ise izaha muhtaç bırakır.

Hegel'in bu yaklaşımının benzerine Kant ve Spencer'ın yaklaşımlarında da rastlanmaktadır. Spencer der ki: "Asıl güçlük, insan aklının, bir taraftan her şeye bir neden araması, diğer taraftan devir ve teselsülü muhal sayarak ondan kaçınmasındadır; nedensiz ne bulabiliyor ve ne de anlıyor."[21] Bir şeyin bir başka şeyin nedeni veya neticesi olması durumu akıl tarafından rahat algılanabilirken, bir Şeyin (Tanrı'nın) kendi varlığının nedeni olması durumu çözülmez bir sorunsal olarak karşılarında durmaktadır. Jean Paul Sartre'ın; "bir varlığın kendisinin yine kendisine sebep olması çelişkidir."[22] ifadesinde aynı sorunu okumak mümkündür. Burada bizim okumamız gereken gerçeklik şudur: Bütün varlıkların bir nedene ihtiyacı vardır. Çünkü gözlemlediğimiz de budur. Yani bu durumu gözlemlerimizden de çıkarabiliriz. Esasen böyle bir çıkarım veya temellendirme, hatta bu yönde bir imgelem zihnimizde de daha anlamlı karşılık bulabilmektedir. Ancak istisna olan "ilk neden" ifadeden de çıkarılabileceği gibi, bir nedene ihtiyaç duymamaktadır. Çünkü o ilk nedenin kendisidir. Zaten onu gözlemleyemiyoruz. O, mevcut rutin ve devinimsel kural dairesinin dışında kalır. Zira o içkin değil aşkındır. Bu nedenle de O, bilim objesi değil ancak bir iman objesi olarak kabul edilebilir. Tezahürler ise ancak bizim algılama imkân ve kabiliyetimizden etkilendiği ölçüde zihin dünyamızda bir karşılık bulur.

Anlaşılacağı üzere bilimsel gözlem her zaman tartışmacı bir gözlemdir. Bu gözlem önceki bir savı, öncesel bir şemayı, bir gözlem tasarısını doğrular ya da sakatlar. Bu gözlem doğrulayarak gösterir, görünümleri bir sıra düzenine sokar, dolaysızı aşar, şemaları kurduktan sonra gerçeği yeniden kurar. Dolayısıyla bilimsel gözlemin neticesi olarak *art ardalık*ı da bir sistem, bir şema veya bir düzlem olarak anlamak gerektiğini düşünüyoruz. Bilimin uğraşı alanı her ne ise, o an için onu (uğraşılmakta olanı) anlamaya yardımcı olacak, onu anlamayı mümkün hale getirecek bir yapıya/sisteme ihtiyaç duyulmaktadır. Art ardalık için ve genel olarak bilimsel sistemler için geçerli olabilecek bir disiplini 'Bilimsel

[20] Murtaza Mutaharri, *Materyalizme Eğilim Nedenleri* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2006), 46.

[21] Mutaharri, *Materyalizme Eğilim Nedenleri*, 46.

[22] Mutaharri, *Materyalizme Eğilim Nedenleri*, 46.

süreç Becerileri' şeması üzerinden de görmek mümkündür. Bilimsel Süreç Becerileri temelde üç ana beceri üzerinde kurulur. Zikri geçen beceriler şöyle şematize edilebilir:

2.1. Bilimsel Süreç Becerileri

2.1.1. Temel beceriler: 1. gözlem yapma**,** 2. Ölçme**,** 3. Sınıflama, 4. verileri kaydetme, 5. sayı ve uzay ilişkileri kurma

2.1.2. Nedensel beceriler: 1. önceden kestirme, 2. değişkenleri belirleme, 3. verileri yorumlama, 4. sonuç çıkarma

2.1.3. Deneysel beceriler: 1. hipotez kurma**,** 2. verileri kullanma**,** 3. model oluşturma**,** 4. deney yapma, 5. değişkenleri değiştirme ve kontrol etme**,** 6. karar verme

Görüldüğü üzere bilimsel disiplinlerin hemen hemen tamamına yakını bir temel beceri olarak *gözlem*le başlar, devamında da kategorilere ayrılır; sonrasında nedensel bir sorgulamaya geçilir, en nihayetinde deney ve/veya deneyim sahasındaki yansımalarına yani imkânı meselesine geçilir. Son tahlilde hepsinin bir bütünlük içerisinde mütalaası ile de karar veya hüküm verme aşaması ile bilimsel çalışma bir nihayete erdirilir.

İhtimalî bilgilerin genelliği de aynı şekilde, gözlemle başlayan sistemin devamlılığına göre yani art ardalığa göre yapılır. Konunun daha başlarında ifade ettiğimiz gibi, bu durum bilimsel çalışma için kanun olmuş gibidir.

Bilimsel süreçlerde önemli bir yöntem/kanun olarak *art ardalık* meselesinin layıkıyla anlaşılabilmesi gözleme ve a prioriye bağlıdır. Zira ne çeşitten olursa olsun kanun özelliği taşıyan her bilgiye a priori bilgi denebileceğini[23] hatırdan uzak tutmamak gerekir.

Sonuç

Bilimsel süreçlerde *art ardalık*tan söz edildiğinde çıkarabileceğimiz en olası anlam; gözlenebilen ve deneyimlenebilen ve belki laboratuvar ortamında gerçekleştirilen çalışmalar için de denenebilen bir *ardışıklıktır.* Ardışıklık, bağlamın oluşması için önemli bir katkı sunar. Bilimin de ilerlemek için ihtiyacı olan en temel sistemin yine söz konusu ardışıklık yahut art ardalık kuralı olmak durumundadır.

Ardışık olmayan bir süreden daha anlaşılmaz bir şey olmadığını ileri süren John Lucke'a göre, "Ezelîlik-ebedîlik hakkındaki ideamız, sadece anların sonsuz ardışıklığının bileşiminden oluşabilir. Tanrı'yı başlangıç almayan şeyden, sonsuzluğun pozitif bir ideası çıkarılamaz. Demek ki sonsuzluk ideası gayri müsavidir, sayısız çelişkiyle maluldür."[24] Locke'un uzay, süre ve sonsuzluğa dair fikrinin temelinde de ardışıklık/art ardalık ve buna dair gözlem yatmaktadır diyebiliriz. Belki anlamayı daha mümkün hale getirdiği düşüncesinden olacaktır ki, birçok düşünür, felsefi sistemlerini sıralamaya tabi tutarken ilk

[23] Nutku, *Yeniçağ Felsefesinde A priori Problemi*, 11.

[24] Jean Didier, *John Lucke*, çev. Atakan Altınörs (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009), 24.

sırayı matematik bilimine teslim etmişlerdir. Zira matematikte bağlamını muhafaza edebilen bir art ardalık/ardışıklık göze çarpmaktadır.

Sosyal düzen ve ahlaki normlar içinde benzeri bir determinasyondan veya art art alıktan yahut sıralı dizinden söz edilebilir. Olumsuz başlangıçlar olumsuzlukları, olumlu ve faydalı girişimler de olumlu ve işe yarar durumları netice verir.

En geniş anlamda, modern bilimin çeşitli uygulamalarının barış ve insan hayatı bakımından ortaya çıkardığı sorunlara çözüm oluşturma amaçlı düzenlediği konferanslarında, Nasr, insanla tabiat arasındaki dengenin tahrip edilmiş olmasının sorunlara yol açtığını; maddi düzenle barışık olma durumu ile manevi dünya barışı arasında bir bağ ya da sistemli etkileşimin olduğunu gördüğünü;[25] enerji dolu varlıklar âleminde unsurlar arasındaki enerji akışının etkileyiciliğini de hatırlatarak, eylemlerin başka başka eylemleri domine ettiği yolundaki gözlemlerini paylaşır. Özetle; bir düşünce hareketini, o düşüncenin tecrübeler sahasındaki karşılığı kadar anlayabilme ve izlenimlerimiz kadar bilim üretebilme imkânına sahibiz. Bilim yaparken, sistemin gerçekle bağının olmasına dikkat etmek gerekir. O gerçek ise her şeyin belli bir dizge içerisinde ve etki-tepki suretinde devamlılığı meselesidir. İşte bilimsel süreçlerin tamamının temelinde bu süreklilik ya da ardışıklık da denebilecek olan art ardalık yatmaktadır ve bu da müşahede edilebilir bir gerçekliktir.

[25] Bkz. Seyyid Hüseyin Nasr, *İnsan ve Tabiat*, çev. Nabi Avcı (İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1991).

Kaynakça | References

Alatlı, Alev. *Batıya Yön Veren Metinler Kökler/Orta Çağlar*. 4 Cilt. Kapadokya: Kapadokya MYO Yayınları, 2010.

Bachelard, Gaston. *Rasyonalist Bağlanma*. çev. Alp Tümertekin. İstanbul: İthaki Yayınları, 2015.

Cevizci, Ahmet. *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2002.

Cottingham, John. *Akılcılık*. çev. Bülent Gözkân. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.

Didier, Jean. *John Lucke*. çev. Atakan Altınörs. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2009.

Freund, Julien. *Beşerî Bilim Teorileri*. çev. Bahattin Yediyıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991.

Hume, David. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. çev. Ergün Baylan. Ankara: BilgeSu Yayınları, 2015.

Moseley, Alexander. *A'dan Z'ye Felsefe*. çev. Ali Süha. İstanbul: NTV Yayınları, 2014.

Mutaharri, Murtaza. *Materyalizme Eğilim Nedenleri*. İstanbul: Çıra Yayınları, 2006.

Nasr, Seyyid Hüseyin. *İnsan ve Tabiat*. çev. Nabi Avcı. İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1991.

Nutku, Uluğ. *Yeniçağ Felsefesinde A priori Problemi*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.

Rorty, Richard. *Felsefe ve Doğanın Aynası*. çev. Funda Günsoy Kaya. İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2006.

Taylan, Necip. *Ana Hatlarıyla İslam Felsefesi*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Vico, Giambattista. *Yeni* Bilim. çev. Semra Önal. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2007.